

УДК 340.1

Станіслав Шитий,

канд. юрид. наук, доцент
кафедри теорії та історії держави та права
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Анастасія Бондаренко,

студентка IV курсу
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

ПРИЧИНИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ В УКРАЇНІ

У статті вивчається проблема правового нігілізму в Україні. Розглядається поняття правового нігілізму загалом. Досліджуються причини виникнення правового нігілізму в загальній теорії права. Формулюються пропозиції щодо подолання правового нігілізму в Україні.

Ключові слова: право, закон, правовий нігілізм, правова культура, правова свідомість.

Постановка проблеми. Під час дослідження правової системи в сучасній Україні може виникнути враження, що питання неповаги до національного законодавства існувало завжди. Нехтування Конституцією, законами та підзаконними актами вже давно укорінилось у свідомості більшості представників українського суспільства. Як результат, відбувається значне, а подекуди й повне, розпад правової культури, правової, а відповідно, і національної свідомості громадян. Порушується природний стан речей, коли людина, котра мала б жити за законом, який сама створила, як це належить розумній істоті, вимушена жити за законами природного відбору, тобто законом тваринного світу, де, як відомо, виживає сильніший.

Ще більш негативним явищем є втрата громадянами навіть мінімальної довіри до органів державної влади через нехтування законами представниками цих органів. У результаті відбувається розпад державного апарату й усієї державної структури, оскільки громадяни втрачають інтерес до діяльності органів влади та не бажають брати участь у їх формуванні; відповідно, легітимність таких органів стає сумнівною, а їхні повноваження – номінальними.

Серед представників державної влади відсутнє розуміння того, що їхні владні повноваження засновані на нормах права і положеннях закону, а відмова від дотримання правових принципів і букви закону автоматично позбавляє їх влади, цим самим законом наданої. Крім того, через системне нехтування органами влади правом і законами держави громадяни втрачають довіру до органів вла-

ди і зацікавленість в участі у їх формуванні, натомість шукаючи інші форми захисту своїх законних прав, свобод та інтересів, такі як «Революція на граніті», «Помаранчева революція» або «Революція гідності». Несприйняття представниками владних структур цієї об'єктивної істини породжує ще більшу віддаленість їх від суспільства, ще більше зменшує їхню легітимність і, як результат, призводить до розпаду системи державних органів і всієї системи законодавства загалом. Результатом цього стало виникнення територій повного панування неповаги до прав людини та до закону держави, територій автоматного права, де більшість державних органів свідомо відмовилися від сили закону на користь закону сили та, не маючи жодної легітимності, утримують владу лише силою зброї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на яких ґрунтується автор. Проблему правового нігілізму як негативного явища досліджували у своїх працях С. С. Алексєєв, О.В. Волошенюк, В.М. Кудрявцев, О. А. Лукашова, М. І. Матузов, В.С. Нерсесянц. Зусиллями вищеназваних науковців сформовано основу теоретичного знання зі вказаної тематики, однак наявних напрацювань ще недостатньо для вирішення теоретичних і практичних проблем у цій галузі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю; формулювання цілей статті. У статті розглядається проблема виникнення та поширення правового нігілізму як вкрай негативного явища у частині його виникнення та поширення в Україні. Завдання статті:

– виділити поняття й сутність правового нігілізму;

– визначити причини виникнення та поширення правового нігілізму в Україні;

– напрацювати рекомендації та запропонувати шляхи подолання правового нігілізму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою будь-якої держави є суспільство, яке її формує для забезпечення власних потреб. Держава, у свою чергу, формує систему права та систему законодавства для задоволення потреб суспільства. Відповідно, ефективність держави і якість законодавства на пряму залежать від суспільства яке її формує, надаючи своїх представників для створення державних органів і делегуючи їм владу, єдиним джерелом якої воно є. Готовність членів суспільства до виконання законів своєї держави, дотримання норм і принципів права називають правовою свідомістю; глибоке знання й розуміння права, усвідомлення його необхідності на основі особистого внутрішнього переконання є правовою культурою. А відсутність згаданих атрибутів, їх недостатній розвиток свідчать про викривлений стан суспільної свідомості, відомий як правовий нігілізм.

Для того, щоб глибше розібратися, що таке правовий нігілізм, який стосунок він має до правової культури та правосвідомості, слід визначити, що називається правом, нігілізмом і правовим нігілізмом.

За класичним визначенням правом називають систему загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються або санкціонуються та забезпечуються державою з метою регулювання суспільних відносин. Нігілізм, або ж соціальний нігілізм (від лат. *nihil* – ніщо), – це невизнання загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм, культури тощо. Інколи заперечення цих норм здійснювалось із метою затвердження та піднесення інших цінностей. Його сутність полягає в загальному негативному, неухважному відношенні до права, законів, нормативного порядку, а з точки зору причин – у юридичній відсталості, правовій невихованості основної маси населення. Правовий нігілізм – це продукт соціальних відносин, зумовлений безліччю причин і наслідків. Зокрема, він живиться і такими реаліями наших днів, як політиканство та цинічний популізм лідерів всіх рангів. Дає про себе знати й владолубство бюрократії, некомпетентність чиновників. На основі вищезазначеного можна дійти висновку, що зі зменшенням правової культури і правової свідомості збільшується правовий нігілізм [1, с. 1–2].

Наслідки розповсюдження такого явища, як правовий нігілізм, знаходять своє вираження у різних формах. Він призводить, на думку Ю.С. Шемшученка, «до крайнього прояву правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, до зневажливого ставлення до правових принципів і традицій. Як антипод правової культури правовий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі кримінальні злочини» [2, с. 508].

Аналіз літератури свідчить, що існують певні труднощі у виведенні поняття правового нігілізму й існує значна різноманітність додаткових дефініцій поняття правового нігілізму [3, с. 140]. Разом із тим потрібно підкреслити, що наукові пошуки розв'язання цього питання йдуть повільним шляхом і навіть у спеціалізованих наукових виданнях (як вітчизняних, так і закордонних) практично відсутня достатня практична база [4, с. 69]. Ця обставина говорить нам про те, що правовий нігілізм є не тільки надзвичайно шкідливим і небезпечним явищем у суспільстві, а й надзвичайно складною для пізнання правовою наукою категорією. Загалом можна визначити правовий нігілізм як деформаційний стан правосвідомості особи, групи осіб, суспільства, який характеризується усвідомленим ігноруванням принципів і норм права, вимог закону, цінності прав людини, зневажливим ставленням до правових традицій. Небезпечна сутність правового нігілізму полягає також у тому, що він сам по собі не містить злочинного умислу, але може бути основою для його виникнення та є однією з основних причин поширення злочинності й вчинення найжахливіших злочинів проти окремих осіб, суспільства, держави, а іноді й цілих народів або соціальних груп.

Виникнення правового нігілізму в Україні і його надзвичайне поширення нині не викликають сумнівів. Але визначення його суті й навіть самого моменту його виникнення досі є предметом дискусії вчених. Одні вчені, особливо прибічники школи радянського права, стверджують, що правовий нігілізм в Україні виник в момент здобуття незалежності й основна причина його виникнення – це відмова від радянської системи права в бік більш сучасної демократичної, що призвело до колапсу правової системи та руйнування того, що радянські вчені називали порядком. Інші вчені, прибічники класичних шкіл права, дотримуються думки, що правовий нігілізм став закономірним наслідком багатовікового безправ'я громадян спочатку в період існування Російської імперії, а потім імперії радянської. Як результат – відсутність на-

ціональної правової традиції, високого рівня правової культури і правової свідомості, наслідком чого стала нездатність більшості громадян ефективно скористатися правом на здійснення влади та контроль над нею після того, як після отримання Україною незалежності таке право було надане.

Тим не менше, реальність існування правового нігілізму в Україні не підлягає сумніву. Деякі вчені виділяють такі причини його виникнення:

– першопричиною настільки тривалого явища є те, що Україна – це досить молода держава, яка активно створює свій політичний, соціальний, економічний, правовий курс;

– неможливість охоплення національним законодавством сучасних правил життя в країні. На практиці це знаходить своє відображення в тому, що кожен чинний нормативно-правовий акт не може повністю регулювати сферу, для якої він функціонує. Це викликає масу запитань і, як наслідок, створення величезної кількості додаткових нормативних актів;

– наявність у законодавстві України нестабільності та швидкоплинності нормативно-правових актів. Надто часто органи державної влади вносять зміни та доповнення до чинних законів. Це суттєво впливає на рівень застосування цих норм у практичному спрямуванні;

– також не останню роль в цьому питанні зіграло те, що в Україні сьогодні відсутній високий рівень правової культури, правової свідомості та правового виховання. Відомий український дослідник правосвідомості Ю.Ю. Калиновський констатував, що в перехідних суспільствах, до яких у тому числі належить і Україна, правова система та система правових цінностей перебувають у динамічному стані. Структура правосвідомості людини перехідного періоду суспільства загалом як системи певних цінностей та настанов має низку особливостей, наявність старих і нових систем цінностей [5, с. 25];

– звичайно ж, особливою українською причиною правового нігілізму є надзвичайний рівень корупції та, як результат, абсолютна недовіра громадян до влади.

Дослідження правового нігілізму в Україні дає змогу сформулювати основні форми його прояву. На сьогодні в національному законодавстві є досить розгалужена система нормативно-правових актів, які або суперечать одне одному (колізії), або виключають одне одного. Це приводить до того, що розуміння тих чи інших норм є двозначним і в теоретиків, і в практиків, оскільки обидва трактують їх по-різному. Наслідком такого «хиткого»

стану законодавства можуть бути різні, категорично протилежні трактування певних норм, але всі ці трактування будуть правильні, оскільки правова база не дає чіткого визначення самої норми та її розуміння. За цих умов існування суспільства виникає гостра потреба у підвищенні вимог до правотворчості (діяльність конкретних суб'єктів, яка спрямована на створення, зміну та скасування норм) та правозастосування (діяльність визначених владних суб'єктів, яка спрямована на прийняття рішення щодо впровадження норм на практиці).

Іншою формою прояву правового нігілізму є відсутність систематичності внесення змін до національного законодавства. Іде мова про те, що деяка частина законодавства є настільки застарілою або неефективною, що було би доцільно її оновити. Є велика кількість інших форм прояву цього явища, наприклад неповага до суду, неповага до владних, правоохоронних структур, розбалансованість правової системи, врешті-решт недовіра державі з боку громадян щодо побудови правової та демократичної держави.

Ще однією формою правового нігілізму є прямі умисні порушення чинних законів та інших нормативно-правових актів. Ці порушення становлять величезну кількість кримінальних діянь, а також цивільних, адміністративних і дисциплінарних проступків. Крім тіньової економіки, виникла тіньова політика, невидимі клани та групи тиску. Зловмисники не бояться законів, вдало оминають їх. Діють цілком легально або напівлегально. Загальне недотримання або невиконання юридичних норм, коли суб'єкти (громадяни, посадові особи, державні органи) не дотримуються вимог правових норм, прагнуть жити і діяти за «своїми правилами». Невиконання ж законів є ознакою безсилля влади.

Також, формою правового нігілізму є конфронтація представницьких і виконавчих структур влади на всіх рівнях. Це свого роду «номенклатурний» або «елітарний» нігілізм, пов'язаний із «паралічем» влади, а будь-які суперечки серед органів влади означають недосконалість права, закону. Тут поєднуються державний і правовий нігілізм, який дезорганізує норми управління, що склалися у суспільстві.

І, нарешті, найпоширеніша й найгірша форма правового нігілізму – порушення прав людини, таких як право на життя і здоров'я, честь, гідність, – також зумовлює правовий нігілізм. Адже слабка правова захищеність особистості підриває віру в закон, у здатність держави забезпечити порядок і спокій в суспільстві, захистити людей від злочинного

посягання. Усе це поєднується з випадками порушення законності й представниками правоохоронних органів [6, с. 46–47].

Аналіз ситуації в Україні, усвідомлення джерел правового нігілізму в нашій державі надає можливість виділити такі пріоритетні напрями його подолання:

- цілеспрямована антикорупційна політика та її ефективне втілення в життя;
- ефективне проведення реформ у всіх сферах, насамперед у сфері державного управління та відповідальності органів державної влади;
- підвищення авторитету закону та посилення у громадян довіри до нього шляхом зміцнення законності й правопорядку, державної дисципліни посадових осіб;

– виховання у громадян високого рівня позитивної правової активності, підвищення правової свідомості, правової та естетичної культури.

Визначальним фактором у системі правових заходів подолання правового нігілізму є розв'язання проблеми корупції. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводиться Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012 і 2013 рр. держава посідала 144-те місце з 176 країн, у яких проводилися дослідження. Такий високий показник сприйняття корупції громадянами пояснюється відсутністю дієвих реформ у сфері протидії корупції та неефективною діяльністю органів правопорядку щодо виявлення корупційних правопорушень і притягнення винуватців до відповідальності, про що свідчить, зокрема, незадовільне виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо запровадження антикорупційних стандартів: з 25 рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), наданих за результатами першого та другого раундів оцінювання, лише 13 рекомендацій виконано, незважаючи на шість років роботи й три раунди оцінювання прогресу, а з 16 рекомендацій, наданих за результатами третього раунду, виконано лише три рекомендації. З метою визначення першочергових заходів із запобігання та протидії корупції 14 жовтня 2014 р. було ухвалено Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [7, с. 2047].

Але усвідомлення ідеї та її втілення – це «дві великі різниці». І будь-які політико-юридичні прорахунки можуть викликати ускладнення. Так, поквалітивні чи недостатньо обґрунтовані рішення компетентних органів, створення штучних перешкод дії закону, неадекватне застосування закону підштовхують

окремих членів суспільства до вирішення своїх проблем неправовими засобами. Зрештою, корупція як правовий нігілізм є хворобою суспільства, і тільки суспільство здатне її подолати. Кожен громадянин повинен взяти на себе відповідальність за долю держави та вступити в боротьбу з корупцією, насамперед не даючи та не беручи хабарів.

Серед основних засобів подолання правового нігілізму доцільно виділити й проведення в найкоротші строки ініційованих главою держави та урядом реформ. Першочергове значення відводиться, звичайно, конституційній реформі, значення якої в подоланні нігілізму зумовлено її метою – підпорядкування функціонування державної влади забезпеченню й реальному гарантуванню конституційних прав громадян, утвердження законності в діяльності державних органів. Водночас реформування в усіх напрямках має здійснюватися скоординовано й оперативно, через низку послідовних етапів проведення кожної зі складових частин реформи, у тому числі пов'язаних зі змінами до законодавства, що стосуються балансу влад, а також із проведенням соціально-економічних, політичних та інших реформ. Кожен із напрямів реформування повинен передбачати перелік основних законодавчих актів, необхідних для його законодавчого забезпечення [8, с. 124].

На основі вищезазначених фактів можна сформулювати й інші варіанти, яким чином можливо позбутись або принаймні мінімізувати вплив правового нігілізму в країні, наприклад систематичне формування вітчизняного законодавства та прозорість механізму її функціонування. Цей пункт зумовлений нагальною вимогою призупинити хаотичні та несистематизовані зміни нормативно-правової бази [9, с. 125].

Необхідним є підвищення значення органів державної влади в суспільстві як вихідної точки в дотриманні законів. Доцільно було б, щоб органи держави влади та інші владні структури показали, що на них покладено обов'язок першочергового та постійного дотримання основних законів, який вони активно виконують.

Створення дієвої, ефективної, розгалуженої системи освіти дала б змогу почати впровадження правового виховання з раннього віку. Це зумовлено тим, що потреба в поширенні норм законів є не тільки у вищих навчальних закладах юридичного спрямування; починати потрібно з кожного юного громадянина, який у дорослому житті сприйматиме норми закону через призму обов'язковості та дотриманості.

Висновки

Подолання правового нігілізму – це складне завдання, що вимагає важкої, щоденної, сумлінної та системної праці не лише представників державної влади, а й усього суспільства. Шляхами подолання цього надзвичайно небезпечного явища є реалізація відповідних завдань у зазначених напрямках подолання правового нігілізму.

Найкращими шляхами подолання правового нігілізму, на нашу думку, є такі:

– подолання корупції шляхом реалізації ефективної антикорупційної стратегії, створення та впровадження антикорупційного законодавства й запровадження всебічного громадського контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб, а також прирівняння корупції до злочинів проти держави;

– проведення ефективних демократичних реформ у галузі стабілізації системи державної влади й удосконалення системи державного управління, забезпечення його її відкритості, прозорості та контрольованості громадськістю;

– систематизація законодавства України, його оптимізація, усунення колізій і, відповідно, підвищення його ефективності;

– реформування системи освіти у напрямі розповсюдження правової освіти з метою підвищення правової освіченості, правової культури та правової свідомості громадян;

В статье изучается проблема правового нигилизма в Украине. Рассматривается понятие правового нигилизма в общей теории права. Исследуются причины возникновения правового нигилизма в общей теории права. Формулируются предложения по преодолению правового нигилизма в Украине.

Ключевые слова: право, закон, правовой нигилизм, правовая культура, правовое сознание.

This article examines the problem of legal nihilism in Ukraine. Discusses the concept of legal nihilism in general. Examines the causes of legal nihilism in general theory of law. Formulated proposals to overcome the legal nihilism in Ukraine.

Key words: law, legal nihilism, legal culture, legal consciousness.

– впровадження програм правового виховання як у межах системи освіти, так і поза її межами.

Перелік наведених пропозицій не є вичерпним, їх реалізація, на нашу думку, допоможе значно знизити рівень правового нігілізму в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бондаревський В.Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання / В.Г. Бондаревський // Філософія: конспект лекцій : збірник праць. – К., 2012. – 750 с.

2. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.

3. Дручек О.В. Правовий нігілізм: підходи до розуміння / О.В. Дручек // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 140–144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09dovpdr.pdf>.

4. Гладкий С.О. Правовий нігілізм як об'єкт правового самопізнання / С.О. Гладкий // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 69–73.

5. Тополь Ю.О. Правовий нігілізм: стан, детермінанти та можливі шляхи подолання / Тополь Ю.О. // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 25–33.

6. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» // Відомості Верховної Ради України. – 2014 р. – № 46. – Ст. 2047.

7. Тригубенко Г.В. Пріоритетні напрямки подолання правового нігілізму в Україні / Г.В. Тригубенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Херсон, 2015. – Випуск 1, т. 1. – С. 123–126.

8. Мороз Л.І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави / Л.І. Мороз // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. – 2012. – Вип. 2 (1). – С. 117–126.